

İSMAİL GASPIRALI'NIN ROMAN VE HİKÂYELERİNDE KADIN KAHRAMANLAR VE İDEAL KADIN ÖNERİSİ*

*Dilek ÇETİNDAS***

ÖZET

Anne, eş, sevgili, kardeş ya da ideal olarak kadın, edebî metinlerin temel motif ve temalarındandır. Özellikle tezli eserler veren yazarların eserlerinde kadın teması daha da önem taşır. Kırım sahasına dâhil olmakla birlikte, Anadolu Türkçülüğünün uyanmasında büyük emeği olan düşünür İsmail Gaspıralı da kadın temasına özel yer veren yazarlarımızdandır. Gaspıralı, kalemini amacının hizmetine sunmuş bir yazar olarak, inşasında fikri planda rol aldığı yeni Türk toplumunu kurguladığı romanlarında ideal kadın tiplerine yer verir. Doğu ve Batı medeniyetlerinin mükemmel birer sentezini oluşturacak olan bu kadınlar, eğitim bakımından donanımlı, sosyal hayat içerisinde aktif ve aile kurumunun idamesinde erkekle eşit haklara sahip olmak hususlarında Batı kadını ile birleşirken; vatan sevgisi, ahlak, erdem ve duygusallık noktasında Doğu kadınının devamı olmalıdır.

Gaspıralı'nın edebî anlatılarının tamamında, erkek kahramanlara yol gösteren ve yönlendirici olan kadın kahramanlar, hayat karşısındaki donanımları ile dikkat çekerler. Eş ve sevgili konumunda olan kahramanlar, eğitim ve erkek karşısında eşitliği yansıtırken; anne konumundaki kahramanlar, çocuklarının hayatında olumsuz rol oynayarak ideal annenin nasıl olması gerektiği konusunda bir örnek olarak kurgulanırlar. Evlat olarak kadın, vatanperverlik ve cesaret temaları ekseninde yer alırken; yazarın bir ütöpik ve bir de distopik romanda kurguladığı hayalî kadınlar, yeni şekillenecek toplumun rol modelleri ve karşıtları olarak sunulurlar.

Anahtar Kelimeler: İsmail Gaspıralı, roman, hikâye, kadın teması

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: dilekcetindas@hotmail.com

THE WOMAN IN THE NOVELS AND STORIES OF HEROES AND ISMAIL GASPRINSKI IDEAL WOMAN PROPOSAL

ABSRTACT

Mother, wife, girlfriend, sister, or as the ideal woman, the basic motif and theme in literary texts. Women, especially in the works of authors who work in the same theme are even more important. Although the zone of the Crimea, Anatolia Turkism, which contributed to a great awakening in a special theme of a woman who thinks Ismail Gaspirali. Gaspirali, the purpose of the service offered by the stylus as a writer, took part in the construction of the new Turkish society, dreamed up the idea of the types of novels gives the place an ideal woman. This will create a perfect synthesis of Eastern and Western civilizations, women equipped in terms of education, social life and family institutions active in the main ten ancient matters have equal rights with men with Western women unite, patriotism, morality, virtue and sensuality woman at the East should be continued.

Gaspiralı all literary narratives, guiding and directing the male heroes, heroines, and draw attention to life across the equipment. Spouse who is beloved heroes, education and equality of men reflects the face of maternal position, heroes, playing a negative role in their child's life as an example of how it should be fiction mother. Son of women, patriotism and courage, while the axis of themes, the author of utopian and dystopian novel, fictionalized imaginary women, and opponents are presented as the new role models shaped society.

Key Words: İsmail Gaspiralı, novel, story, the theme of woman

GİRİŞ

İlâhî metinlerden, edebî eserlere uzanan çizgide kadının tema değeri oldukça önemlidir. Dede Korkut anlatıları başta olmak üzere, ilk dönem Türk destan metinlerinde ve anlatılarımızda kadın, değerli, fedakâr, daima eşinin yanında olan, koruyucu konumdadır ve ordu milletin ferdidir. Türk milletinin türeyişinin dışı kurda bağlandığı Bozkurt Destanı, kadının güçlü ve anaç tavrını ortaya koyan önemli bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslâmî kültürün etkisiyle kadının konumu yeniden belirlenirken, edebî temayül de farklılaşır ve divan şiirinde kadın teması, toplumsal yapıya bağlı olarak değişim geçirir. İslâmiyet ile evdeki gizem unsuru haline gelen kadın, divan şiirinin belirli mazmunlarına teslim olur ve insanî gerçeklikten sıyrılarak bir sembol değeri kazanır. Gerçekliği olmayan bu kadın, ancak aşk ile birlikte yüceltilerek değer kazanabilir. Bununla birlikte divan şiirinin öznesi olan kadın, sosyal hayatın gelişmesi noktasında, gerçek kadınlar için bir örnek, bir rol-model olmaktan uzaktır.

Tanzimat dönemiyle birlikte görülmeye başlanan Batı kaynaklı eşitlikçi düşünceler, dönem içerisinde kadın hakları hususundaki tartışmaları da beraberinde getirir. Yaşanan bu modernleşme tartışmaları ve kadının toplumdaki yerinin sorgulanmaya başlanması ile birlikte Tanzimat yazarları, o zamana kadar cemiyet içerisinde bulunmayan kadını, gerek gazeteler ve gerekse edebî eserler içerisinde cemiyet hayatına dâhil etmeyi başarır ve çığır açıcı olurlar. Bu dönem romanında, kadının köle olarak kullanılmasının eleştirisi yapılırken, eğitim, görücü usûlü evlilik, aile kurumundaki roller gibi hususlar da konu edilir. Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî dönemi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

edebiyatlarında, Avrupa edebî akımlarının da tesiriyle, kadın ve aşk üzerinde yoğunlaşılırken, bir yandan da gazete ve dergiler aracılığıyla kadınların sosyal hayata dâhli hızlandırılır.

1843 yılında kızların ebelik eğitimi almaya başlaması, 1847 yılında kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkı tanıyan İrade-i Seniye'nin yayımlanması, 1856 yılında köle ve cariye ticaretinin yasaklanması, 1858 yılında miras kanununda yapılan düzenleme ile kadınların ilk kez mülkiyet hakkını kazanması, 1858'de kız rüştiyelerinin açılması, 1868 yılında kızların eğitimi hususunda ilk yasal zorunluluğun getirilmesi, 1871'de evlilik kurumuna dair kanunlar çıkarılması ve 1897 yılından itibaren kadınların ücretli işçi olarak çalışmalarının kabul edilmesi gibi olaylar, Osmanlı kadınlarının hak arayışlarının bir neticesi olarak değerlendirilmelidir.

II. Meşrutiyet dönemi, aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı dönem olarak, günümüz kadının şekillenmesinde önemli bir merhaledir. Osmanlı kadını, eşitlik hak ve arayışlarını bu dönemde açık biçimde dile getirir. Pek çok yöneliş gibi, kadın hakları ve kadın konusunda da Tanzimat ile başlayan uyanış, II. Meşrutiyet ile şura dönüşür. Kadınlar, siyasî hayatın içerisinde de rol alıp, Meşrutiyet'i destekleyerek taraflarını belirledikten sonra, kendi hakları konusunda önemli taleplerde bulunurlar. Yabancı dil bilen, eğitim alan, sanatsal faaliyetlerde boy gösteren kadınlar, iş hayatında da rol almak isterler ve bu dönemde seslerini duyururlar. Dokuma sanayii başta olmak üzere, kadın işçiler atölyelerde görünür olurken, I. Dünya Savaşı nedeniyle erkeklerin cephede olduğu dönemde kadınlar, yol yapımında, madenlerde de çalışmaya başlarlar. Bu dönem edebiyatında da sosyal hayatı destekler nitelikte yankılar vardır ve millî bir kadın profili oluşturulur. Özellikle Türkçü yazarların kadın kahramanları, millî bilince sahip, vatan sevgisini her şeyin üzerinde tutan, ordusuna bağlı, çoğunlukla eğitilmiş, kuvvetli ve idealist kahramanlar olarak görünür.

Cumhuriyet döneminde, kadın haklarına dair o zamana kadar takip edilen değişimler yasalarla ilerletilir. Dönem edebiyatında ise Anadolu'nun kurtuluş mücadelesinde kadının rolü değerlendirildiği gibi, eğitim ve sosyal hayat içerisindeki ideal kadın da şekillendirilir. Bu dönem edebiyatının kadını “*devlet feminizmi*”yle birlikte ortaya çıkan bir *Kemalist kadın kimliği*”dir.¹ Dolayısıyla modernleşmeyi sorgulamadan yaşayan kahramanlar, hızla kendi bedensel kimliklerinden de uzaklaştırılır. Günümüz edebî ürünlerinde mesele, kadın sorunsalına evrilir ve toplumsal cinsiyet meseleleri tartışılmaya başlanır. Kadının özgürlük alanı sorgulanırken, simgesel manada cinsiyetinden soyutlanmış kadın imajı da eleştirilir.²

Bu kısa girişten anlaşılacağı gibi Türk tarihinde kadın, siyasî ve sosyal değişikliklerin vitrini konumundadır. Yaşanan tüm kriz ve değişikliklerden en çok etkilenen kadınlar olduğu gibi, olayları hazmeden ve yansıtan perde de yine kadınlar olur. Toplumsal her türlü olayın anne, evlat, eş olarak kadına yüklenmesi, öncelikle kadın haklarının belirlenmesini zorunlu kılar; Batı kadının yüzlerce yılda edindiği birikim ve seviyeyi, Türk kadını on yıllarla ifade edilen bir süreçte

¹ Mediha Göbenli, “Modernite ile Geleneksellik Arasında Kadın”, *Varlık*, Mart 2003, s. 16.

² Bu bölümün hazırlanmasında kronolojik olarak aşağıdaki kaynaklardan faydalanılmıştır: Zehra Toska, “Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını”, *Tarih ve Toplum*, Nisan 1994, s.s. 197-204. Ömer Çaha, *Sivil Kadın – Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Konya 1996. Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1975. Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000. Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İmge Kitabevi, Ankara 2002. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1993. Bahriye Çeri, *Türk Romanında Kadın (1923-1938)*, Simurg Yayınları, İstanbul 1996. *Kadınlar Dile Düşünce-Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (Ed. Sibel Irzık, Jale Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 2004. Güldane Çolak, Lale Uçan, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Basında Kadın Öncüler*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2008. Zehra Toska, “*Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar, Aşamayanlar*”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998. Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

hazmetmek ve yakalamak zorunda kalmıştır.³ Toplumun ilerlemesinin kadının ilerlemesine bağlı olduğu gerçeğinin fark edilmesiyle kadın, toplum mühendisleri için önemli bir meşgale haline gelir. Kadın ve kadının toplumdaki yeri konusunda çıkan tartışmalar ekseninde, yerli bir kadın, Türk terbiyesine uygun ideal kadın figürü ve beklentisi oluşturulur. Bu kadın, toplumun genelinin kabulleneceği, dini, milleti ve vatani için mücadele eden, sosyal hayatta da eğitilmiş, söz sahibi, iyi eş, iyi anne olabilecek bir kadın olur.⁴

Toplum teorisyenliğini üstlenen ve bir dava yolunda tezli eserler veren bunalım dönemi yazarları, eserlerinde kurguladıkları kadın kahramanlara daha farklı roller de yüklerler. Özellikle ülkelerinde kadın hareketlerini uyandırmak amacındaki yazarların eserleri, toplumsal ihtiyaca göre şekillenen bir kahraman tipini de beraberinde getirir. Türk edebiyatı içerisinde Ahmet Mithat Efendi⁵ ve Halide Edib Adıvar⁶, bu anlamda ilk etapta sayılabilecek isimlerden iken, Anadolu Türk milliyetçiliğinin uyanmasına da büyük rolü olan ve Rusya’da kadınları örgütleyerek, onları mücadeleye çağıran⁷ en önemli teorisyen olarak İsmail Gaspıralı bu minvalde zikredilmelidir.

Gazeteciliği, Türk dili üzerindeki hassasiyet ve çalışmaları, fikrî eserleri yanında, edebî olarak da inandığı davayı destekleyen İsmail Gaspıralı, yazdığı eserlerde ideal toplumun örneklerini sunar ve özellikle kadın kahramanlar ekseninde yeni toplumu inşa etmeye çalışır. Gaspıralı, “Kadınlar” başlıklı makalesinde, kadının değerini şöyle belirtir:

“Dünya, bir binaya ya da imarete teşbih edilirse (benzetilirse) kadının bu binanın nısfı (yarısı) olmaktan maada (başka) esas ve temeli oldukları görülür.”⁸ Kadınları insanlığın esasları olarak gören Gaspıralı, toplumsal refah ve kurtuluşun da kadınlar sayesinde olacağına inanır. Batı ve Doğu kültürleri arasındaki en temel farkın, kadınların konumundan kaynaklandığını fark eden Gaspıralı, edebî mücadelesini kadın kahramanlar üzerinden yürütür.

Gaspıralı’nın eserlerindeki kadın kahramanların tamamı, bir tez ve antitez olarak kurgulanır. Doğu-Batı çatışmasını yansıtan tiplerde, Türk kadınının eğitim ve sosyal hayattaki yeri için öneriler sunulurken; yanlış tiplerden hareketle doğrular gösterilir.

Gaspıralı’nın Anlatılarında Avrupalı Kadınlar

İsmail Gaspıralı’nın toplum kurgusunda sunulan Avrupalı kadınlar, Osmanlı’nın geleneksel gayrimüslim kadın anlayışından farklı biçimde kurgulanır. Türk romanında gayrimüslim kadınlar üzerine yapılan çalışmalarda vurgulandığı şekliyle, Doğu erkeğinin, Batı kadını karşısında üstün olduğu inancı ve imparatorluğun yıkılma sürecinde bile, Batı kadınının fetih idealinin bir devamı olarak Doğu erkeğine ram olması gerektiği fikri⁹, Gaspıralı’nın anlatılarında bütünüyle değişir. Gaspıralı, gerçeği belki de farklı coğrafyada bulunmasının getirdiği bir artıyla olduğu gibi tespit etmiş, bu algıyı yıkmıştır.

³ Bu konuda bk. Şefika Kurnaz, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

⁴ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2011.

⁵ Hülya Argunşah, “Felsefe-i Zenan’ı Yeniden Okumak”, *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, (Ed. Fazlı Arslan), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2013, s. 85-106. Ülkü Eliuz, Esranur Karaçengel, “Kadın Bilincinin Tutsaklıktan Kurtuluşu, Ahmet Mithat Efendi’nin Anlatılarında Kadın Karakterlerin Eğitimi”, *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, s.s. 187-206. Fazıl Gökçek, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişine İlgili Bazı Tespitler”, *Küllerinden Doğan Anka*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 79-93.

⁶ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

⁷ Şengül-Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi: 1893-1920*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1998. Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I*, (Çev. E. Eyüboğlu), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999. Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve İsmail Gaspıralı Bey*, Ankara 1987.

⁸ İsmail Gaspıralı, “Kadınlar”, *Fikrî Eserleri, Seçilmiş Eserleri 2*, (Hzl. Yavuz Akpınar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 289.

⁹ Bu konuda bk. Nurdan Gürbilek, *Kör Ayna Kayıp Şark*, Metis Yayınları, İstanbul 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu anlamda söz konusu edilmesi gereken roman “Frengistan Mektupları”dır.¹⁰ Bu eserde Gaspıralı, Kırk Azizler’i görmek için Avrupa’ya giden Türkistanlı Molla Abbas’ın başından geçenleri, zaman zaman ironiye de varan bir dille anlatır. Abbas, Avrupa hayatına başlangıçta hayran olacak, kendisini neredeyse bu medeniyete kaptırarak, alafangalık özentisine düşecektir. Onu durduran, bir taraftan dinine olan düşkünlüğü, aldığı terbiye ve kendi iklimine bağlılık iken; diğer taraftan tanıştığı kadınlardan hareketle kendisini eleştirme yeteneğine sahip oluşudur. Abbas’ın roman boyunca hayatında olan iki Avrupalı kadın kahraman, ona hem bilim ve eğitim kapısını açacak, Fransızca öğrenmesini sağlayacak, başvuru kaynağı olarak kitapların ve kitabiliğin önemini gösterecek, Doğu ve Batı arasındaki medeniyet farkını sezdirerek eleştirel bir bakış ve birikim kazandıracaklardır. Bu kadınlardan ilki, Avrupa insanına ve sosyal hayata dair fikir verirken; ikinci kadın, yönlendiriciliği, bilgisi ve mağrur yapısı ile Molla Abbas’ı farklı düşünmeye yönlendirecektir.

Doğu-Batı Sentezinde Bir Örnek: Josefina

Molla Abbas ile Odessa’da bir tiyatro gösterisinde tanışan Josefina, İstanbul’da yaşamış olması nedeniyle Türkçeyi bilen, İslâm ve Türk kültüründen haberdar olan, bir vezire ders vermiş olması sayesinde İstanbul saray ahalisini tanıyan ve onların çevrelerinde bulunan, görgülü bir bayandır. Belki yaşamış olduğu İstanbul hayatı nedeniyle, giyim kuşamı noktasında oradaki diğer Avrupalı kadınlardan farklıdır:

“Yanımdaki Frenk kızı sair (diğer) kadınlara oşamayıp (benzemeyip) edeplince bir şey görünüyor idi. Boyuncuğundan ayağının ucuna kadar kara materiyadan (kumaştan) esvaba çıрманmış (elbiseye bürünmüş) her yeri mestur (örtülü) idi” (s. 86).

Abbas ve Josefina, tiyatrodaki bir müddet sohbet ettikten sonra birlikte genç kızın evine giderler ve Molla Abbas, Frenk adetlerinde bu buluşmanın yanlış olmadığını söyleyerek, kızla İstanbul, Türkistan ve Avrupa’ya dair sohbetlerde bulunur. Sohbet esnasında Josefina, duyduğu bilgileri unutmamak için bir deftere not almaktadır. Bu bize Doğu ve Batı arasındaki farka işaret eden, Gaspıralı’nın eğitim ve bilimselliğe dair tavrını netleştiren bir işarettir.

İkili bir müddet sonra seyahate birlikte devam etme kararı alırlar. “*Tabiatlı, fikirli (güzel huylu, düşünceli) kız*” olan Josefina, Molla Abbas’a zamanın bir gereği olarak Fransızca öğretmeye başlar ve eğitim konusunda da Abbas’ı cesaretlendirir. Avrupa sosyal hayatı Josefina ve Abbas’ın tanışma ve evlilik dönemleri ile yansıtılır. Örneğin Josefina, Abbas’ın kıyafetlerinde bütün bir değişikliği başaramasa da onu gömlek ve eldiven gibi hususlarda ikna eder ve aslında Molla, hilat ve sarığıyla Türkistanlı olsa da Avrupalılaşılmaya da başlar.

Josefin’in Katolik olmasını ve İncil’e inanmasını iman sahibi olması noktasında yeterli gören Molla Abbas, ona evlilik teklifinde bulunur. O zamana kadar Türk roman geleneğinde Müslüman erkeğin Avrupalı kadına evlilik teklifine sık rastlanmaz. Oysa Gaspıralı, Müslüman erkeği Avrupalı kadına götürür ve Josefina, adetlerin, törelerin farklılığından bahsederek düşünme müsaadesi ister. Artık Doğu erkeğinin karşısında dinini değiştirerek Müslüman olan Avrupalı kadın değil, din ve inançlarının engellenmesi korkusunu yaşayan Avrupalı kadın vardır. Molla Abbas bu korkuyu şu sözlerle yatıştırır:

“Nikâh edip sizi alsam, mezhebinizi de almıyorum. Bana muhabbetiniz ve sadakatınız gerek. Ehl-i kitaptansız, şeriat mâni değil. Sizin âdetlerin zevceliğe, kadınlığa ziyarı yok hâlde bana ne ziyanları olacak? Kadınlık dostluk edersiz. Mezhebinize, âdetinize medhalim olmaz (karışmam)” (s. 94).

¹⁰İsmail Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri, Seçilmiş Eserleri 1*, (Hzl. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.s. 83-165.

Din ve ibadetlerinde birbirlerini serbest bırakacaklarına dair teminat verilir. Bununla birlikte Molla Abbas, Josefina'nın yüzü açık dolaşmasına rıza gösterecek, istemediği biri ile görüştürmeme hakkını alacaktır. Abbas, Frenk âdeti olarak değerlendirirse de, ev işlerinde karısına yardım etmeyi de kabul eder.

Avrupa seyahatleri sırasında bir hayranlıkla gelişmişlikten, trenlerden, temizlik ve intizamdan bahseden Molla Abbas, iş değerlere geldiğinde Batı'yı eleştirir. Yolculuk esnasında yabancı bir erkeğin Josefina ile kompartımda sohbet başlaması onu kızdırırsa da Frenk adetlerini anlamaya çalışır:

“Frenkistan bu ya, âdetleri usulleri bambaşka... Cat ve bilmegen (yabancı ve tanımadık) kadın yanında oturup söz ve sohbet etmek âdetini çıkarmış Frenk, edepsiz ve akılsız kişi olduğuna şüphe yoktur” (s. 97).

Molla Abbas bu romanda Doğu ile Batı arasında sıkışmış, kozasından çıkmaya hevesli bir ipek böceği durumundadır. Batının medeniyeti onu etkiler, gündelik hayatında kendi eksikliğini fark ederek değişiklikler yapmaya çalışır. Vambery ile bir görüşme yaptıktan ve onun tarafından yönlendirildikten sonra “dünyanın umumî dershanesi” olduğuna inandığı Frenkistan'da tahsil etmeye karar veren Molla Abbas, eşine de her geçen gün biraz daha hayran olmakta ve onun sayesinde eğitimin önemini kavramakta, azmetmektedir:

“Yol boyu Jozefina geçtiğimiz ülke ve beldeler hakkında bana lâzım malûmât verip, ahval-i hazıra (şimdiki durum) ve tarihlerinden bahsediyor idi. Acaip! Bu bir kadın olsun da bu kadar haberdar (bilgili) olsun! Zannedersin dünyada beş yüz kırk yıl durmuş. Son (sonra) anladık ya! Avrupa'da mekteplerde kız ve er balalara (erkek çocuklara) hem ulum-ı diniye (dinî bilimler) hem fûnun-ı saire tedris ettiriyorlar imiş (diğer bilimleri öğretiyorlarmış)! Şöyle ki Frenk kadınları tarih ve siyaset ve ticaret ahvaline aşına oluyorlar” (s. 111-112).

Josefina'nın roman kahramanı olarak işlevini tamamlamasının ardından, Molla Abbas onunla yollarını ayırır. Okuyuculara verilen mesaj ise nettir. Batı, Doğu'nun karşısında ancak bir hoca olabilir, model ve örnek alınabilir. Nitekim Molla Abbas da “Terbiye, irfan ve letafete”aldandığını söyleyerek, bir ay sonunda Josefina'dan ayrıldığını açıklar.

Bilgi, Dirayet ve Aşk Sentezi: Margarita

Eşinden ayrıldıktan sonra üç ay daha Paris'te kalan ve ticaret ile uğraşan Molla, bu esnada Paris'in ileri gelen tüccarlarından Mösyö Şalon ile tanışır. Şalon, Molla Abbas'a hayli lütuf gösterir ve onu evine davet eder. Tüccarın kızı Margarita ile tanışan Molla Abbas, bu kıza görür görmez hayran olur.

“Size nice (nasıl) tarif edeyim ki özüm de yahşı bilmiyorum! Ya Rab, dünya yüzünde böyle güzeller oluyor imiş! Ay gibi apak bet (yüz) üzerinde ufacık gül gibi ağız. Gök gibi mavi gözlere kalem ile çekilmiş kara kunduz kaşlara, belden aşağı düşmüş kestane saçlara, kalıba dökülmüş gibi boy ve kıyafet koşsanız (ekleseniz) belki Margarita'nın sıfatından azıcık haber alırsınız. Kızın sesinde, her bir hareketinde ve bakışında olan nezaket ve letafet, tarif edebileceğim hâllerden değildir. İşte kız böyle oluyor imiş” (s. 119).

Arada bir samimiyet ve teklifsizlik kurulduktan sonra Mösyö Şalon, kızının Farsça ve Türkçe öğrenmesini istediğini söyleyerek, Molla Abbas'a hocalık yapmasını teklif eder. “Fransızın sözüne göre İran ve Türkistan ile hayli ticaret ve münasebeti olup kızıdan gayri evlâdı olmadığından ileride iş göçürmek (iş yapmak) belki kıza mahsus olacağından mezkûr (bu) dilleri tahsil etmek zarur (zarurî) görülmüş” (s. 120). Kıza daha yakın olmak için bu teklifi kabul eden Molla Abbas, Margarita'nın karşısında utanmamak adına Fransızcasını daha da geliştirmeye çalışır. Margarita, zeki, eğitimine önem veren bir kızdır ve konuşulan diller dışında Doğu'nun sosyal

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

hayatını da öğrenmek istemekte, kitabî bilgiler yanında etnografik bilgileri de sorup öğrenmeye çalışmaktadır. Abbas, bu kızın karşısında da eksiklerinin farkında olan ve çabalayan Doğu erkeğidir. Kadınların eğitimi halleri onu şaşırtmakta, bu kızların sanata olan ilgi ve entelektüel birikimleri de Abbas'ı hayrete düşürmektedir.

Bir zaman sonra, birbirlerine âşık olan Molla Abbas ve Margarita, dersler tamamlandıktan sonra da herkesten gizli olarak bir oda kiralar ve bazı zamanlarını birlikte geçirirler. Bu sırada ticaret ile uğraşan Molla Abbas, Fransa köylerini de ziyaret eder. Bir tüccar arkadaşının tanıdığı olan yaşlı bir Fransız kadını, ona evladı gibi yaklaşır ve kimi tavsiyelerde bulunur. Abbas, bu kadını anne gibi göreyerek arada sırada yanına uğrar. Kadın, bir hırsız tarafından öldürülür ve Abbas'a ait olan bir mendil ve kese nedeniyle Abbas suçlanır. Sorguya alındığında cinayet saatinde ne yaptığını dile getiremez çünkü o saatte Margarita ile beraberdir ve kızın adının dile düşürülmesini istemez. Bu sırada melodramik biçimde Margarita, Molla Abbas'ın haline duyduğu üzüntüden hastalanıp yataklara düşer ve uzun süre kendisine gelemez. Mahkeme Abbas'ın idamına karar verecektir ki Margarita son anda yetişip şahitlik yaparak sevgilisini kurtarır. Mösyö Şalon, kızının şahitliği esnasında duyduklarının acısıyla ölür, Margarita'dan bu gerçek bir müddet saklanırsa da kız, babasının kendisi yüzünden öldüğünü öğrendiğinde, Molla Abbas'ı kalbine gömer ve onunla sevgili olarak görüşemeyeceğini kesin bir dille anlatır.

“Frengistan Mektupları”, Doğu ve Batı'yı ayıran sınırları tespit eden ve bundan sonra medeniyeti yerlilikte aramaya karar verişin romanıdır. Roman, devamındaki anlatılarla bir nehir anlatı biçiminde değerlendirildiğinde, Molla Abbas'ın karakterinin net biçimde açığa çıktığını ve hatta karakterin adım adım örüldüğünü görmemiz mümkündür. Abbas, gittiği Avrupa ülke ve şehirlerindeki gelişmişliğin eğitim ve teknolojiye kaynaklandığını anlayacak, ona eğitim konusunda yol gösteren Batı kadınlarından, kendi medeniyetinin eksiklerini ve artılarını öğrenecek, dolayısıyla okuyucularını ideal ülke ve vatandaş kurgusuna fikrî planda hazırlamayı başaracaktır.

“Darürrahat Müslümanları” ve İdeal Düzenin Model Kadını: Feride Banu

Fransa pazarlarında dolaşırken tanıdığı Şeyh Celal vasıtasıyla Avrupa'ya eleştirel gözle bakmayı öğrenen Molla Abbas, “*gayet âlim ve bilici*” olarak tanımladığı Şeyh Celal'in tavsiyesine uyarak, İslâm eserlerini ve medeniyetini Avrupa'da bulabilmek amacıyla İspanya'ya gitmeye karar verir. Şeyh Celal, ona Avrupalının bilimde ileri gittiğini ancak bu ilerleyişin insanlığın önüne geçerek, Avrupa insanını mekanikleştirdiğini, Eski Yunan'dan itibaren Avrupa'nın bir türlü yücelemediğini, ilerlemeye rağmen eski bağına bağlılığın devam ettiğini anlatır. Bu sözler hem Abbas'ın merakını celp eder hem de Margarita ile ayrılığın verdiği acıyı hafifletmek için Endülüs seyahati tek çıkar yol olarak görünür. “Frengistan Mektupları”, Avrupa hayranlığı ile başlayıp, tenkit ve mukayese fikri ile kapanırken; yazarın ikinci eseri “Darürrahat Müslümanları”nın¹¹ da içeriği belirlenmiş olur.

“Darürrahat Müslümanları”, ütöpik bir roman olarak kurgulanır.¹² “*Gerçekleşmesi mümkün olmayan hayal ve tasarımlar*”¹³ olarak değerlendirilen ütopyalar, kusurlardan uzak, ideal bir düzeni karşılar ve böyle bir ülke içerisinde yaşayan insanlar, günlük hayatın kaygıları ve insan kusurlarının dışında, müreffeh ve eksiksiz bir hayat yaşarlar.¹⁴ Yazarın alternatif olarak kurguladığı mekân, kaçış alanı sağladığı gibi, yaşanılan zamandan duyulan memnuniyetsizliği de bir sığınma alanı sağlayarak ortadan kaldırır. Her anlamda, insanlığı yüceltme gayesi taşıyan ütopyalar, bireyleri

¹¹ Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, 169-273

¹² Bu konudaki inceleme için bk. Ayşenur Külahhoğlu İslâm, “İsmail Gaspıralı'nın Darürrahat Projesinde Ütöpik İzlekler”, *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan*, (Ed. Ayşenur Külahhoğlu İslâm, Sürer Eker), Grafiker Yayınları, Ankara 2007, s.s. 291-309.

¹³ Turan Karataş, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 501.

¹⁴ Ruth Levitas, *The Concept of Utopia*, Philip Allan, London 1990, s. 12.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

umutlandırır ve hazır yaşam reçeteleri sunar. Eşitliğin hâkim olduğu, mutluluk ve huzur mekânı olarak kurgulanan olağanüstü hayali mekânlar, içinde bulunulan gerçek toplum ve şartların da eleştirisine olanak sağlar. Değişimi onaylayan ve yol gösterici olan bu toplum tasavvurları, sağlam bir örgütlenmeye de işaret eder.

Bu anlamda Gaspıralı'nın ütopyası Darürrahat, gerçekte var olan bir ülkedeki gizli ve tespit edilemez bir yaşam alanıdır ve eser, bir şehir fantezisi. Mekân olarak Endülüs'ün seçilmesi, Gaspıralı'nın idealini oluşturan Türk-İslam hayatının ön hazırlığının evvelce Endülüs'te yaşanmasından ve Müslümanların burada kurduğu gelişmiş medeniyetten kaynaklanmaktadır.

“Endülüs devlet-i İslâmiyesi ilim, hüner ve hüsn-i idare (güzel yönetim) sayesinde cihanda birinci ülkelerden olup kuvve-i harbiyesi (savaş gücü), ziya-yı ilmiyesi (bilimin ışığı), maarif-i umumiyesi (genel kültür seviyesi) ve terakkiyat-ı ticariyesi (ticaretteki gelişmişliği) ile zamanında cümle (bütün) devletlere faik (üstün) olmuş idi” (s. 175).

Elhamra Sarayı'nı ziyaret ettiği sırada, gizlice abdest alıp iki rekât namaz kılan on iki genç kızı görenek takip eden Molla Abbas, Şeyh Celal'e ulaşır ve gizli geçitten ilerleyerek Darürrahat'a gelir. Ülkeye dışarıdan gelen ilk insan olarak Molla Abbas, gördüklerini hazmetmeye ve anlamaya çalışır. Gördüğü kızlar, ülkenin üniversite öğrencilerindedir ve her biri kendi alanında birinci olarak, Elhamra'yı görme ödülünü kazanmışlardır. Darürrahat'da Molla Abbas'a bilgi verecek olan kız Feride Banu'dur ki, bu romanda da kadın, rehber konumunda, bilgili ve marifetlidir. İslâm kadınlarından farklı olarak cesur, ilim sahibi olan bu kız, Gaspıralı'nın da Müslümanlar içinde görmeyi istediği ideal kadındır. “*Ay yüzlü, bülbül sesli*” (s. 204) Feride Banu, Endülüs tarihini, çöküşün nedenlerini, Darürrahat'ın kuruluşunu muazzam biçimde anlatarak Molla Abbas'ı kendisine hayran bırakır. Abbas, orada bir süre kaldıktan sonra meclis kararı ile ülkeden ayrılma hakkını elde eder ve anlatı tamamlanır. Kurgulanan kadın kahramanın özellikleri, kadın hakları ve sosyal hayatta kadının rolü gibi hususlarda anlattıkları ise, kendi toplumsal mühendisliğinin arayışlarını yansıtır.

Feride Banu, bilgi ve zekâsındaki yükseklik dışında, ev işlerinde de maharet ve beceri sahibidir. Bunun yanında güzel sanatlara da ilgi duyar. Hatta Türkistan'da edepsizlik olarak yorumlanan musıkînin Darürrahat'ta gönül terbiyesinin vasıtalarından biri olarak düşünülmesi Molla Abbas'ı daha da şaşırtır:

“Feride Banu, saz misâli bir alet-i musiki getirip, çalgının sesi ile özünün tatlı ve nazik sesi karışıp, köşk ve bahçeyi nağamât-ı nazikâne (güzel nağmeler) ile şereflendirdiği hâlde, nihayet derece ferahlanıp, mesrurlanıp (sevinip), kayda (nerde) olduğumu coyup (unutup), hayran kaldım! Ne güzel yaşayış!” (s. 246).

Ütopyada Kadın Eğitimi ve Sosyal Hayatın Kurgulanışı:

Batılılaşma yolunda en fazla önemsenen husus, eğitim ve sosyal hayattaki ilerlemeler olarak düşünüldüğü için, toplum inşasında eğitime özel bir önem verilir. “*Batılılaşma ve Modernleşme hareketlerinin başarıyla yürütülmesi, her şeyden önce, yeni ve çağdaş genel eğitim ve öğretim müesseselerinin yerleşmesine bağlı*”dır.¹⁵ Tanzimat'tan itibaren edebiyatçıların kalemlerini sıklıkla meşgul eden kadın eğitimi sorunu, toplum terbiyesinin kadında aranması ile daha da önem kazanır. Şemseddin Sami'nin, erkeklerin eğitilmiş kadınlarla evlendikleri takdirde daha mutlu olacaklarını ve kadınların eğitimi sayesinde toplumun geleceğini olumlu yönde etkileyecekleri düşüncesi, devrin kabul gören önemli düşüncelerinden olur.¹⁶ Modern dönemin

¹⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 163.

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kadınlar*, (Hzl. İsmail Doğan), Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.

kadını, “*terbiye-i dimağîye ve ahlâk’la medenî milletlerin kadınları arasında yer*” almalıdır.¹⁷ Dolayısıyla Tanzimat’tan Meşrutiyet’e ve Cumhuriyet’e uzanan çizgide, kadın eğitimi romanlarımızdaki temel problemlerden birini teşkil eder. Yeni hayatın, yeni kadını oluşturma çabası yazarlarımızın kadın temasının da yönünü çizer.

Gaspıralı da bir toplum kurgusu olarak sunduğu “Darürrahat Müslümanları” isimli eserinde, kurulmasını hedeflediği toplumun yol haritasını hazırladığı için, eğitim ve kadın haklarına dair görüşleri de mühimdir. Örneğin kızların ilk eğitimleri şöyle anlatılır:

“Sekizden oniki yaşınacak (yaşına kadar) ne kadar sıbyan (çocuk) var ise, cümlesi (hepsi) mektebe gelir, er ve kız balalar ayrı okurlar. [...] Kızlar ise okup (okuyup) yazmak bade (sonra) fenn-i idare-i beytiye (ev yönetimi bilgisi), dikiş ve nakış ve analık için gerek miktarı (gerekten ölçüde) ilm-i tıp ve ilm-i sıhhat tahsil ederler (tıp ve sağlık bilgileri öğrenirler)” (s. 212).

Darürrahat’ın emiri Emir Ali’nin annesi Zehra Sultan’ın anlatıldığı satırlar, kızlara dair yüksek eğitimin varlığını da kanıtlar ki adına bir saray da yaptırılan Zehra Sultan:

“gazeliyâtan (gazellerden) bir divan, mebahis-i ahlâkiye (ahlâkî konulardan) ve felsefeden bir mecmua sahibesi olup, nüfuz ve gayreti ile kızlar için büyük mekteb-i âliye (yüksek okul) ve Darü’l-muallimât küşad ettirmiştir (kız öğretmen okulu açtırmıştır). Bu iki mektepten mahire yurt sahibeleri (ev hanımları) ve terbiye, letâfet ve irfan ile saadetbahş olan zevceler (mutluluk veren eşler), refikalar (eşler) yetiştiriyorlar imiş” (s. 245).

Kadın, sadece eğitilmiş olmakla kalmamalı, toplumsal hayatla da ilişkili olmalıdır. Darürrahat kadınları, toplumsal cinsiyet baskısından kurtulmuştur. “ailenin servet birikimindeki, nüfus artışı ya da azalmasındaki, yeni bir sanayi sistemine emek gücü sağlamak ya da sağlayamadaki, sosyal değerlerin yeni kuşaklara aktarımındaki ve yeni ve henüz oturmamış sosyal düzenlerdeki yerleşim bölgelerini ihtiyacını karşılayıp karşılayamadıklarındaki”¹⁸ rollerine bakılmaksızın toplumun eşit gücü olarak değer kazanmıştır.

Gaspıralı, roman kadınlarının sosyal hayattaki konumunu, İslâmiyet öncesi Türk töresine göre belirler. Bu dönemde kadın, yönetimde söz sahibidir. Hakan, devleti eşi ile birlikte temsil ederken, hakanın olmadığı yerde söz hakkı hatunun olur, devlet kararlarında hatunun da imzası bulunur. “*Şölenlerde, kinkeşlerde, kurultaylarda, ibadetlerde ve âyinlerde, harp ve sulh meclislerinde, hatun da mutlaka hakanla beraber bulunur.*”¹⁹ Kadının sosyal hayata dâhli konusunda Darürrahat’ta en ilgi çekici noktalardan biri, Emir’in eşi, Hatice Hanım’a dair olan satırlardır:

“Hazret-i Emir’in bir kadını var imiş. Azya’da (Asya’da) hanlarımızda olduğu gibi tabur ile sarayda kız ve kadın bulundurmamak usulden değil imiş. Emir’in kadını cenab Hatice Banu, umûr-ı idare-i mülke (devletin yönetim işlerine) dahi müdahale ediyor imiş. Ülkenin kadın ahalisinin terbiyesi, tedrisi (eğitimi) ve hukuk cihetleri Hatice Banu’nun emr-i nezaretinde (gözetiminde) ve muhafazasında imiş” (s. 256).

Hukuk sahasında kadınların sözünün geçmektedir ve hatta aile mahkemelerini konu edinen davalarda Darürrahat kadınları, kadı olarak görev yapabilmektedir:

“Kız mektepleri, er mekteplerinden az ve kem olmayıp, ancak tahsil ettikleri (öğrendikleri) ulûm ve fûnun ve hüner (bilim, teknoloji ve sanat) kadınlığa lâzım olan malûmâtta (bilgilerden) ibaret olup, ilm-i tedris (pedagoji), ilm-i tıp ve ilm-i hukuk meydanında kadınlar, er kişiler

¹⁷ Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, S. 51, 1988, s. 40.

¹⁸ Vefa Saygın Öğütle, “Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet: H. Hartmann’a Eleştirel-Realist Bir Yorum”, *Doğu-Batı Toplumsal Cinsiyet Sayısı*, Y. 16, S. 63, 2012-2013, s. 64-65.

¹⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 158.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

mertebesinde sa'y (gayret) ediyorlar imiş. Mahkemelerde dahi elleri vardır. Taaccüp değil mi? Kara gözlü, ak yüzlü, uzun saçlı, sakalsız, mırıksız (bırıksız), güzel güzel kadı kadınlar var imiş! Lâkin bu kadılar, kadınlar beyninde (arasında) çıkan iddiaları ve davaları bakıyorlar imiş. Asabelik, talâk (boşanma) ve kadın-koca arasında zuhur eden (ortaya çıkan) bazı iddialar ve er kişi ile olan davalar âdi (sıradan) kadı ya mahkeme huzurunda bakılır ise de icradan mukaddem (uygulanmadan önce) hüküm ve ilân (karar ve duyuru) kadın kadıya yollanıp temyiz olunuyor imiş ki kadın kişinin hakkı iptal olunmasın. Kadın kadıların işine âlimelerden müteşekkil (oluşan) ve Hatice Banu'nun riyasetinde (başkanlığında) olan meclis nezaret ediyor (bakıyor) imiş" (s. 256).

Kadın ve erkek arasındaki nikâh ve evlilik akdi üzerine söylenenler de bu başlık içerisinde oldukça önemlidir:

"Kadın ve erlerin münasebeti akt ve şarta bağlıdır. Kadını mal gibi satıp almazlar ya ki hukuksuz bir esir gibi kocaya vermezler. Er ve kadın, iki taraftır ki maişetleri (yaşamları) cebr, zor ve insafsızlıktan uzak olup, yalnız yekdiğerine muhabbet, birbiri ile ünsiyet (arkadaşlık) ve hukuk üzere bina olunmuştur" (s. 257).

Bununla birlikte, kadının ekonomik durumu da yasalarla korunmaya çalışılır:

"Akd-ı nikâhta (nikâh kıyılırken yapılan anlaşmada) kadın kişinin kocasının yurdunda iş edeceği, kesp ve ticaretine müdahale edeceği ya ki etmeyeceği ve eder ise kâr ve ziyandan hissesi ne olacağı kaydolunuyor. Şöyle ki akd-i nikâh gününden son (nikâh kıyıldığı günden sonra) kocanın kesp ettiği (kazandığı) mal ve akçada ekser hâlde refikasının (eşinin) dahi hissesi oluyor imiş!" (s. 257).

Bu hukukî düzenlemeyi çok yerinde bulan Molla Abbas, bu kadar nizamın Avrupa'da dahi bulunmadığını dile getirir. Bununla birlikte ailedeki sağlık arayışı da Molla Abbas'ın dikkatini çeker:

"Akd-i nikâh olmaktan evvel, kadın ve er kaç yaşında olduklarına ve soy kovan (ırsî, kalıtsal) yani zürriyete geçecek maraz (hastalık) ve derde mübtelâ olmadıklarına münasip mahalden şehadetname (belge) getirmeleri nizam (kanun hükmü) imiş. Kart kişiye yaş (yaşlı adama genç) kız akdolunmuyor (nikâhlanmıyor) imiş. Fesada bâis (fesada sebeptir) deyü menolunmuş (yasaklanmış): Bizim Taşkent bayları (zenginleri) ve Fransa 'Alphonsları' meydan bulacak yer değil imiş; ha!" (s. 258)

Bu kanunlar dolayısıyla ülkedeki tüm insanların istikrarlı, sağlıklı ve fiziksel bakımdan gösterişli olduğunu söyleyen Molla Abbas, Darürrahat'ta eşler arasında ihanetin de hiç bulunmadığını aktarır. Feride Banu'nun babası Şeyh Abdullah'ın bu konuda söyledikleri, medenî bir hayatın yaşandığının kanıtıdır. Buna göre kadın, eşine karşı sevgisini yitirdiğinde, ayrılık isteğini dile getirebilmekte ve eşinden ayrılabilir. Evliliğin de hiç bulunmadığını aktarır. Feride Banu'nun babası Şeyh Abdullah'ın bu konuda söyledikleri, medenî bir hayatın yaşandığının kanıtıdır. Buna göre kadın, eşine karşı sevgisini yitirdiğinde, ayrılık isteğini dile getirebilmekte ve eşinden ayrılabilir.

Toplumsal cinsiyet ve eşitlik konusunda da Gaspıralı'nın bu romandaki fikirleri dikkate değerdir. Molla Abbas'a göre Darürrahat'taki kadınlar, "*Türkistan kadını gibi dile malik (sahip) bir hayvan olmadığı gibi, Frengistan kadını gibi edepsizlik aleti dahi değildir.*" Kadınlar odalık, cariyeye gibi konumlarda bulunmamaktadır. Burada, İslâm, doğru anlaşıldığı ve yaşandığı için insanlar arasında sınıf farkı yoktur: "*Bu bir diyardır ki yahşılık en büyük sermaye; insaf en büyük ilim ve hüner itibar olunmuştur. Bu hâlde kadınlar ve erler iki sınıf-ı müstakile tertip edip (bağımsız sınıf oluşturup), yekdiğerini tamamlamak ve islâh etmek üzere maişet bina olunmuştur (yaşam kurulmuştur)*" (s. 257).

Darürrahat'ta yöneticinin eşi devlet yönetiminde söz sahibidir, kadınların evlilik ve sosyal hayata dair hakları yasalarla korunur, kadın ve erkeğin birbiriyle eşit olduğuna inanılır, kadınlara eğitim hakkı vardır ve çalışma hayatında da kendilerine yer bulurlar. Ev işlerinde olduğu kadar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

genel kültür ve fikrî planda da kadınların kendilerini yetiştirmelerine müsaade edilir. Bu anlamda Gaspıralı'nın Darürrahat projesi, devri için oldukça ileri bir modeldir.

Yeni kurulan bir toplumda kadını, erkeklerin boş bıraktığı alanları doldurabilmesi ve toplumu ayakta tutacak çarkların doğru işleyebilmesi için dinamik bir güç olarak görmek elzemdir. Gaspıralı bunun farkında olan bir düşünür olarak çalışma hayatındaki kadını destekler. Onun kahramanı Molla Abbas da kadının geçimini kazanabilmesine ve iş hayatında bulunmasına şaşırsa da takdir etmekten geri kalmaz.

Frengistan Mektupları'nda, kadınların *bahçe-i sıbyan* olarak adlandırılan kreşlerde çalıştıklarını ve hem toplumun kalkınmasına hem de ev ekonomisine katkı sağladıklarını söyleyen Molla Abbas, hastanede yattığı sürede görerek 'kızkarındaş' ve "Frengistan kadınlarının en *yahşıları*" olarak değerlendirdiği hemşireleri de takdir eder:

"Bu 'kızkarındaş' (hemşire) ne olduğunu bilmiyor musuz? Tarif edeyim: Frenklerde bazı kızlar ve kadınlar sevap ve insaniyet için hastalara ve hacetlilere (ihtiyacı olanlara) yardım ve hizmet etmeye özlerini feda edip, dünya sefasından vazgeçip, hastahanelerde hasta ve hâlsizlere, muharebede yaralı ve mecruhlara (yaralıları) hizmet ederler" (s. 153).

Kadının iş hayatındaki örneklerinden birini de "Sudan Mektupları"nda²⁰ Margarita sunar. Darürrahat'tan ayrılan Molla Abbas, Margarita'dan bir mektup alır ve yanına gider. Kız, Abbas'tan İngilizler karşısında Fransızların müttefiki olarak Mısır'a gitmesini ve oradaki mücadele için önemli olan üç Avrupalı dostunu kamufle etmesini ister. Abbas, kızı kıramaz ve teklifi kabul eder. Roman konusu bu macera olmakla birlikte, babasının ölümünün ardından Margarita, ticarethanenin başına geçerek, işleri yönetmektedir. Abbas için bu durum hayli şaşırtıcıdır ve Avrupalı kadın ile Doğu kadını arasında bir mukayeseye gidilir:

"Tebrizli kızlar ticaret etmek değil, belki ataları ve biraderleri ettikleri (babaları ve kardeşlerinin yaptıkları) işlerin neden ibaret olduğunu bilmezler. Frenk kızı ise, atasının yerini tutup (babasının yerine geçip) ticarethaneyi devam ettiriyor" (s. 278).

Bu anlatıda Molla Abbas, Margarita karşısında kendisini adeta aciz hissetmektedir. Kızın zekâsına duyduğu hayranlık, bir kıyası da beraberinde getirerek, kadının bilgi ve cesaretinin önemini vurgular.

"Bu acayip (harika) kızın ifadelerini ve müzakeresini (açıklama ve fikirlerini) işitip malûmâtına hayran kalıp (bilgisine şaşırp) kendi kendimden utandım. Taşkent'ten çıkmayıp kalmış isem ne bilir idim (Taşkent'ten ayrılmayıp orada kalsaydım ne bilecektim) ? Yazık benim er kişi olduğuma! Dünyanın ve zamanın hiçbir hâline aşına olmayıp, bir Frenk kızının fehm ve malûmâtının öşrüne mâlik (anlayış ve bilgisinin onda birine sahip) olmayıp dinimden maada (başka) iftihar edecek bir hâlim olmayacak idi. Her ne kadar Frenklerden hayli fûnun ve malûmât tahsil etti (bilim ve bilgi edindi) isem de yine şu Fransız kızına yetişemediğim inkâr olunamaz" (s. 280).

Distopyanın İronik Modelleri: Kadınlar Ülkesi²¹

Karşı ütopya, kakotopya gibi isimlerle de anılan distopya, ütopyaların ideal düzeninin aksine, baskıcı ve kötü bir düzeni anlatmak için kurgulanır. Bir antitez olarak sunulan bu anlatıda insan özgürlüğünün reddedildiği bir düzen hâkimdir. Toplumsal bir eleştiriyi mekanizması olarak değerlendirilebilecek olan distopyalar, kuralların karşısında olan eleştirel metinler olarak değerlendirilebilir. Hiciv ve alayın temel unsur olarak kullanıldığı bu türde, insanın özünü yitirşi

²⁰ Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, 277-300

²¹ Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s. 303-339

temel mesele olarak görünür. Düzeltilmesi gereken olay ve olgular karşısında çatışmacı ve eleştirel bir cephe oluşturan distopyalar, mevcut düzenin kötüye gidişine işaret eder.²² Darko Suvin, distopya yazarındaki amacın, insanî yanları olmayan bir gelecek inşasına karşı insanları uyarmak olduğunu dile getirir.²³

Topluma örnek olması amacıyla yazılan, kusursuz bir yönetim ve saadet düzenine işaret eden “Darürrahat Müslümanları”nda, kendi kurduğu ütopyaada yaşamayan ve belki de Endülüs’teki bu düzeni Türkistan’da da yaymak için ülkesine dönmek isteyen Molla Abbas, sosyal hayatta kadınların yerini belirlediği bu romanından sonra, distopyanın örneğini verir. Distopyanın, diğer anlatılarda olduğu gibi, yine toplumsal cinsiyet ve kadınlar noktasında sunulması, Gaspıralı’nın kadın kahramanlarına yüklediği rol noktasında mühimdir.

Margarita’nın ricası ile Mısır’a gitmeye karar veren Molla Abbas’ın rolü, kendisiyle beraber yola çıkacak küçük bir grubun gerçek kimliklerini, sahte bir mürit-mürşit ilişkisi içerisinde gizlemek, onlara dil konusunda yardım etmek, böylelikle de İngiliz karşıtlarına destek sağlamaktır. Cezayir’e doğru yola çıkan Molla Abbas ve sorumlu olduğu Mösyö Marten, Mösyö Mark ve Mösyö Jan’a refakat etme üzere, kadı tarafından Abdulla Dari tayin edilir. Dari, güvenilir biridir ve yolcuları şaşırtarak, yollarını Kadınlar Ülkesi’ne çevirir. Kadınlar Ülkesi, Büyük Sahra çölünde bulunan, medeniyetten, bilim ve teknolojiden yoksun; çirkinliğin, kabalığın hâkim olduğu bir düzeni yansıtır. Kadınların, erkekler üzerinde hâkim ve dışarıya karşı vahşi oluşu, geleneksel toplum yapısının alt üst edilişi, toplumsal cinsiyet ve aile yapısında kadının zorbalıkla erk kurması, distopik bir ülke olarak Kadınlar Ülkesi’nin özellikleridir. Bu ülkenin kadınları cins-i lâtif olarak bilinen ve alışıktır olunan kadınlardan değildir:

“Bunlar kocaya varmıyorlar; özleri erleri (kendileri kocaları) alıyorlar. Hem kırkı ellisi, bir kişi için dalaşıp ölüyorlar (birbirlerini öldürüyorlar). Kendileri cev (düşman) ve muharebe ile erleri yurt (kocaları ev) içinde kıyım (elbise) dikip, aş bakıp (yemek hazırlayıp) vakit geçiriyorlar. Kocalar bizim kadınlar makamında bulunuyorlar” (s. 306-307).

“Zenci ve bedevî karışmasından” meydana gelen bu kavmin kadınları, ellerine düşürdükleri esirleri serbest bırakmadan haremlerine alıp, beğenmediklerini ülkede bir işte çalıştıran, savaşçı kadınlardır. Fiziksel bakımdan oldukça kusurlu ve itici olmaları, onları daha da korkutucu kılmaktadır. İçlerinde güzel sayılabilecek olan yalnızca ülkenin kraliçesidir:

“Malike cenapları otuz yaşlarında kömür gibi kapkara bir kadın idi ve oldukça güzelce idi. Uzun ipek urbalı, saltanatlı, beli kılınçlı olup elinde altın yaldızlı süngü (mızrak) var idi. Bizim nazarımızda bu kara çehreli, kuvurçuk (kıvrırcık) saçlı, kalın dudak kavim, ne kadar çirkin ve nâmakbul (itibar edilmeyen) ise de gayrilerine göre Malike kadın, hayli hüsn-i cemel (güzellik sahibi) ve bedence uygundur idi” (s. 314).

Erkeklerin kadınlar gibi örtündüğü ve yüzünü peçeyle gizlediği; çekingen ve korunmaya muhtaç, zayıf olduğu bu ülkede, harem erkekleri ve görevlileri “beti aklanmış (yüzü pudralanmış), yanakları kırmızılanmış (allık sürmüş), gözü sürmelenmiş ve dahi köse miyıkları (bıyıkları)

²² Distopya kavramı için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır: Ünsal Oskay, “Ütopik Düşünce ile Distopyen Düşünce ya da Batılılaşmanın Yolunun Açıldığı Toplumlar ve Açılmadığı Doğulu Toplumlar”, *Varlık*, S. 1025, Şubat 1993. Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, Cem Yayınevi, İstanbul 2007. Gilles Lapouge, “Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri”, *Varlık*, S. 1025, Şubat 1993. Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Yayınları, İstanbul 1984. Krishan Kumar, *Ütopyacılık*, (Çev. Ali Somel), İmge Kitabevi Ankara 2005. Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, (Çev. Ali Galip), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2006. Northrop Frye, “Edebiyat Ütopya Türleri”, *Türk Dili Eleştiri Dergisi Özel Sayısı II*, (Çev. Akşit Göktürk), S. 234, Ankara Mart 1971.

²³ Darko Suvin, “Utopianism from Orientation to Agency: What Are We Intellectuals Under Post-Fordism To Do”, *Utopian Studies Journal*, Vol:11, Anchorage 1998’den çeviridir.

yağlanmış” hâlde “kız gibi süslenmiş, ziynetlenmiş” (s. 316) vaziyettedir. Erkeklerin yüzleri örtülüdür ve evden dışarı çıkmaları genellikle yasaktır. Ülkenin kadınları, ok atıp, güreş tutan; genç erkekleri şarkı söyleyip, oynatan; hükümetin tüm işlerini elinde tutan taraftır. Erkeğin vazifeleri ise ev ile sınırlıdır.

“Şöyle ki balayı (çocuğu) doğurduktan son bakmaya er kişiye veriyorlar. Her bir kadının iki-üç esir kocası olduğundan biri bala bakmak, biri aş pişirip sığır savmak (sağmak), üçüncüsü ip eşip (ip tarayıp) öreke çevirip, esvap (elbise) dikmek ile meşgûldür” (s. 319).

Bu ülkede kadınlar, çocuk dünyaya getirdikleri, süt verebildikleri için kutsal sayılır. Erkekler ise “saçları gibi akılları dahi kısa (kısa)” olanlardır ve (s. 320) kadınlara “koşak (eş) ve eğlence” (s. 321) olarak yaratılmışlardır. Erkekler zayıftır, korunmalı ve saklanmalıdır. “Kadınlar, erden kuvvetli, iş ve zahmete çıdamlı (dayanıklı) imişler. Saçlarının uzunluğu kemal ve kuvvetlerine delâlettir (delildir)” (s. 321). Molla Abbas, Doğu ve Batı ülkelerinde kadın ve erkeklerin konumlarını dile getirdiğinde, ülkenin kadınları onları sapkınlıkla suçlar. Erkeklerin, güzellik sahibi olmadıklarını, bu nedenle de sakal ve bıyık gibi unsurlarla kendilerini süslediklerini; tabiatla bile dişi hayvanların çirkin, erkek hayvanların gösterişli ve süslü olduğunu horoz ve arslan gibi hayvanlardan örnekle açıklarlar. Erkekler, ancak kadınlarına kendilerini ve süslerini göstermeli, kadınlarına itaat etmelidir. Kadın ve erkeğin eşitliği ise bu kadınlar için şeytan düzeninden farksızdır. “Her ne kadar erlerin başçılığı (reislik etmesi) ve kadınlara karşı büyüklüğü haksızlık, edepsizlik ve zulm ise de” (s. 323) erkeğin kadına baş olmasını kaldıracabileceklerini, ancak eşitliğin hayatın dengesini bozacağını savunurlar.

Bu ülkeyi gördükten ve “şeytan” olarak andıkları bu kadınların fikirlerine tanık olduktan sonra, kendi ülkelerindeki kadınlar ve onların hakları üzerinde düşünmeye başlayan Molla Abbas ve üç Avrupalı, aldıkları bu hayat dersinin hiçbir medresede bulunamayacağını söylerler. Derken kraliçenin birlikte olmak için Abbas’ın himayesindeki Marten’i istemesi, Molla Abbas’ın çeşitli ricalarını önemsemeden, Marten hakkında ısrarlı olması, eleştirilecek bir diğer noktaya Mösyö Jan’ın sözleriyle işaret eder:

“Ne müşkül hâl! Görmeye (görmek) istemediğin bir kadına esir olup ister istemez eğlendirmek, sevmek mecburiyetinde bulunmak ne ağır iş!... Ama ne çare? Muhalefet edip karşı varılsa (karşı çıkılsa) açuv (kızgınlık) hiddet çıkarıp belki ağır cezaları mucip olur (gerektirir). İşte dostlarım hâlimize bakıp bizim ülkelerde yüzlerce kadın-kız bu hâlde bulunup istemediği, sevmediği adam eline düşüp bîcevap, bîiradet ve çare (karşı koyamaz, iradesiz ve çaresiz) olduklarını şimdi kemalen (iyice) anladım. Kara Malike, bizim gönlümüze kulak vermeyip ‘gelsin istiyorum’ dediği gibi nice nice kızlara, kadınlara cebrolunuyor (zor kullanılıyor). !Belki gönlü yoktur, belki muhabbeti yoktur’ deyü fikrolunmuyor; ‘gelsin!’ vesselam!” (s. 327)

Molla Abbas ve yanındaki üç Fransız, kaçmak için iyi bir tertibat alırlar ve planları başarıya ulaşan bu yolculardan üçü memleketine dönerken, Molla Abbas İstanbul’un yolunu tutar. Bu roman, kadınlara yapılanların bir distopya ekseninde ironik olarak aktarılmasıdır ve gerçek hayat tepetaklak edilir. Anlatı boyunca Abbas, kadınlarla ilgili düşünür ve mukayese yapar. Vardığı sonuç, kendi ülkelerinde kadınların çeşitli biçimlerde haksızlığa uğradığı ve kadın erkek eşitliğinin tüm dünya halkları için gerekli olduğudur.

Popüler Romanın Yürekli Kahramanı: Arslan Kız²⁴

Tüm toplumların edebiyatlarında millî bir çerçeve içinde beliren; geniş kitleler için ortak bir payda teşkil eden; bütünüyle yazılı kültüre ve gelişmiş baskı tekniklerine bağlı olan; dilindeki sadelik, okunmasındaki anlaşılabilirlik ve kolaylık nedeniyle çok çabuk tüketilebilen; insanları bir

²⁴ Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s. 363-403

çekim alanında tutarak onlara günlük hayatın uzağında bir dünya açabilen; kalıcı olamasa da kalıcılığa giden yolu aralayan bir roman türü olarak popüler romanlar, yazarların düşüncelerinin iletilmesinde önemli rol oynayan tezli ürünlerdir.

İsmail Gaspıralı, eserleriyle toplumsal yönlendirmelerde bulunan bir yazar olarak, popüler romanı da dener ve roman için seçtiği temsili değere sahip kahraman, yine bir kadın olur.

Doğu Türkistan'da bulunan Kaşkar bölgesindeki Üçturfan şehri, Çin ve Kalmuk askerleri tarafından kuşatma altına alınır. Üçturfan ahalisi Kaşkar'dan yardım beklemektedir ve şehirde hem erzak hem de moral gücü giderek tükenmekte, yardımın gelmesi hayati önem arz etmektedir. Üçturfan meclisindekilerin bir kısmı teslim olmayı istemekte, kendi canını garantiye almaya çalışmaktadır.

Şehrin ileri gelenlerinin evinde toplandığı Şeyh İzzet Ata'nın tek çocuğu olan Gülcemal, bir kızdan beklenmeyecek kadar cesur davranır ve hitabet gücüyle meclisteki tüm muhalif sesleri susturarak direniş kararının alınmasını sağladığı gibi, Kaşkar'a yardım istemek için gitmeye de gönüllü olur. Duygulu bir konuşmanın ardından saçlarını keserek meclisten çıkan Gülcemal, gerekli gözlemleri yaptıktan sonra, Kaşkar'a gidecek yolu zekice ve ustaca kestirir, karşısına çıkan iki Çinli nöbetçiyi, tek kurşunla öldürür ve Kaşkar'a ulaşmayı başarır. Kaşkar ise ikiye bölünmüştür ve Türkler, Çinliler karşısında cesaret gösterememektedir. Bunun nedenleri içerisinde dirayetsiz yöneticiler ve rüşvet düşkünü memurlar önemli rol oynamaktadır. Hamiyetsizlik atalet getirmekte, bir türlü Çinliler şehirden çıkarılamamakta, kazanılması mukadder olan savaş, bir türlü başlatılamamaktadır. Erkek kılığında şehre giren ve doğruca Kadı Nureddin Hoca'ya giden Gülcemal, babasının yazdığı mektubu ulaştırır. Meclis, Kaşkar'daki kargaşa nedeniyle Üçturfan'a yardım edemeyeceklerini bildirir. Tüm aksaklıkların merkezinde belde yöneticisi Taştımur Bey'in bulunduğunu anlayan Gülcemal, Kaşkar'ın umudunun Yakup Bey olduğunu öğrenerek onunla görüşmek çarelerini arar. Taştımur Bey'in hizmetinde bulunan kişinin Çinliler ile ilişkide olduğunu, onlarla Taştımur arasında elçilik yaptığını ve Çinlilerden Taştımur Bey'e hediyeler getirip arada haberler taşıdığını bizzat hizmetkârın ağzından öğrenen Gülcemal, bir plan tertip eder. Cuma günü, tüm şehir sokakta iken, erkek kıyafetinde kadınlar hamamına gider. Bu olay duyulduğunda, bütün ahali hamamın önüne toplanıp, bu adamın kadınlar hamamından alınarak cezalandırılması için hazırlanır. Oysa Gülcemal içerideki kadınlara hemcinsleri olduğunu beyan ederek, çoktan derdini anlatmaya başlamıştır. Her şeyi bildirip, kadınları kendi tarafına çeken Gülcemal, hamam kapısına çıkarak, erkeklerin savaşmaya gücü yoksa kadınların onlar yerine savaşmaya hazır olduğunu dile getirir ve evvelce hazırladığı kızıl bir bayrağı açar. Bayrağın üzerinde Allah yazmaktadır ve halk, bu sancak ile bütünüyle kendinden geçerek galeyana gelir. Bu esnada Taştımur Bey ve hizmetkârı Ahmet'i de yakalatan Gülcemal, kısa zamanda toplum nazarında farklı bir konuma yükselir:

“Gülcemal Hanım'ın gelişi ve Kaşkar'da çıkardığı iş ve hareket, atası (babası) Şeyh İzzet babanın kerametine isnad olunup (bağlanıp, dayandırılıp), kızı, cümle indinde (herkesin gözünde) azize mertebesine girdi (kadın ermiş seviyesine yükseldi). (s. 396)

Yapılan savaş planıyla, iki kolda ilerleyen ordunun ikinci kanadında yer alan ve elinde kızıl sancağı ile askerlere moral veren Gülcemal, Kaşkar'ın kurtuluşunda önemli bir rol oynadıktan sonra, Üçturfan için de yardım ister. Askerler, yardıma gelirken, Gülcemal zekice bir planla yurduna döner. Kaşkar'da bulunan bir casusun üzerinden çıkan mektup hem Gülcemal'e bakışı gösterir hem de onun işine yarar. Bu mektup Çin serdarından Üçturfan komutanına gönderilmektedir:

“Üçturfan'dan bir şeytan kızı geldi. Kaşkar fukarasını (halkını) sihir ile özüne baktırıp (kendi etkisi altına alıp) kaleye hücum etti. Çıdamak (dayanmak) mümkün olmadı. Barçamız

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

(hepimiz) havaya uçarmız (uçarız), kızıl bayrak ile sihir ediyor (büyü yapıyor). Böyle haberiniz olsun!" (s. 401)

Mektubu götürecek casusun yerine geçerek, memleketine dönen ve düşmanlar içerisine rahatça giren Arslan Kız, evine ulaşır. Yardım geldiği zaman düşman zaten kaçmıştır ve Gülcemal neredeyse tek başına bir orduyu yollamayı başarmıştır.

Bu eserin kahramanının bayan olarak seçilmesi önemlidir. Kadınların milliyet duygusunu, cesaret ve hamiyetini artırmak isteyen Gaspıralı, Gülcemal'i millî kahraman için örnek ve ideal olarak kurgular. Eser boyunca kadınların cesur davrandığı ve milliyetçi duyguların onlarda daha yoğun olabildiği hissettirilir.

Ayrıca Gülcemal, Arapça ve Farsçaya hâkimdir, edebiyattan ve sanattan anlar, okuma yazma bilir. Ok atmak, silah kullanmak, at binmek gibi hususlarda ustadır ve fiziksel olarak da kuvvetlidir. Cesur, gözü pek, dirayetli olan bu kız, aynı zamanda saz da çalabilmekte, dikiş ve nakışta da beceri göstermektedir. Milliyetperverlik, misafirperverlik, cömertlik Gülcemal'in anılan vasıflarındandır. Çizilen tablo, popüler roman kahramanına uygun olmakla birlikte Gülcemal, casusluk, kılık değiştirme, savaş hileleri, kitleleri peşinden sürükleme ve zafer konusunda da popüler roman kurgusunun kahraman kalıbını yansıtır.

Toplumsal ve Bireysel Refahın Sağlanmasındaki Köşe Taşları Olarak Anneler

Aile, toplumun en küçük birimi olarak değerlendirildiğinde ve çocuğun ilk eğitimini ailesinden aldığı düşünülürken, annenin rolünün ne kadar mühim olduğu anlaşılır. İsmail Gaspıralı'nın otobiyografik roman denemesi olarak değerlendirebileceğimiz "Gün Doğdu" başta olmak üzere, küçük hikâyelerinin hemen hepsinde, kadının anne olarak rolü ön plandadır. Çocuklarının eğitimlerini ihmal ederek, onların hayatta başarısızlığa uğramasına neden olan ve daha da kötüsü onların çöküşlerini gören Müslüman anneler karşısında, çocuklarını okutan ve onlarla birlikte kendi toplumlarının da yükselmesini izleyen Gayrimüslim annelerin mukayesesi bu anlatıların temel kurgusunu teşkil eder.

Otobiyografik etkilerle yazılan "Gün Doğdu"²⁵ romanının kahramanı Danyal, milletini Türk milliyetçiliği doğrultusunda yönlendirmek için mücadele etmektedir. Danyal Bey'in annesi, Gaspıralı'nın annesi olarak değerlendirildiğinde, model bir anne tipi meydana çıkmış olur. Mergube Hanım, otoriter bir annedir ve "Danyal, validesinden (annesinden) hem çok korkar hem çok sever idi. Doğruluğa, ciddiliğe, başladığı işi bitirmeye ve bade (sonra) millete muhabbet etmeye (milletini sevmeyi) öğreten, alıştırır hanım valide idi" (s. 429).

Annesi Danyal Bey'e dinî ve millî hikâyeler anlatarak oğlunun vicdanına tesir etmekte, bu hikâyeler Danyal'ın geleceğe dair idealleri şekillendirmektedir. Danyal, "Validesinden işittiği kahramanlar gibi merhametli ve Müslümanlara yardım vericiler (yardım edenler) gibi yardımcı olmayı hayal eder" (s. 429).

Mergube Hanım, oğlunun akli çelineceği endişesiyle, başta onu okutmaz istemez. Sonrasında ise, Müslümanlara yardım etme gayesi ile okuduğunu bildiği için ses çıkarmaz. Uzun eğitim sürecinde oğlunu kaybedeceği korkusuyla pişmanlık yaşasa da ona güvenmekten vazgeçmez ve okumasını engellemez. Eğitim tamamlandıktan sonra, milliyetçilik cereyanını kendi bölgesinde uyandırmak azminde olan Danyal, annesinin fikirlerinden faydalanır. Hizmet edeceği milleti tanımadan başarıya ulaşamayacağını annesi ile yaptığı konuşmalardan anlayan Danyal, bu yolda hareket etmeye karar verir. Dolayısıyla Mergube Hanım, vatan ve din uğrunda mücadele edecek oğlunun, manevî ve fikrî yönünün gelişmesini sağlayan örnek bir anne olarak sunulur.

²⁵ Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s. 407-441

Anne konusunda anılacak bir diğer hikâye “Ahmet Bey Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan”²⁶ başlığını taşır. Oldukça varlıklı olan Ahmet Bey, asil bir aileden gelmektedir. Elindeki malı herkesle birlikte yiyen, cömert, sözünü dinleten bir beydir. Bununla birlikte israfı varan tavırları, bölgesinde tek hâkim olma çabası, harcamalarını kontrol edememesi onun eksileridir. Oğlu Cevat Bey’i yetiştirirken de büyük hata yapar. Çünkü Ahmet Bey’in eşi oğlunu okutmaya şiddetle karşıdır. “*Hanımın zannına (düşüncesine) göre ziyade okumak mal düşkünlü beylere ve kethudalara (kâhyalara) lâzım*”dır (s. 447). Zaten belli bir servete sahip olan Cevat’ın, uzak diyarlara gidip okumasına gerek yoktur. Cevat Bey’in çocukluğu amaçsız geçerken, Ahmet Bey’in kâhyası Bedros’un eşi Meryem, mükemmelen Ermenice ve biraz da Rusça bilir. Oğullarını da gece gündüz demeden tahsil ile yetiştirmeye çalışır. Ohannes ve Mıgırdıç isimli iki oğlunu üniversiteye de gönderen aile gitgide zenginleşirken, ölen babasının bıraktığı küçük mirası hızla tüketen, yalan söyleyen, içki içen, kumar oynayan Cevat’ın durumu her geçen gün kötüleşmektedir. Eğitimsizlik ve mirasyedilik Cevat’ın hayatını bitirirken, bir zamanlar kapılarında kâhya olan Bedros ve ailesi, artık onların da geçimlerini sağlar olmuşlardır. Gaspıralı, annelerin eğitim konusundaki tavrının neticelerini, anlatının sonunda dramatik biçimde dile getirir:

“*Bîçare valide (zavallı ana) oğluna bakıp ağlar idi; tedbirli Meryem, oğullarını görüp ferahlanıyor (seviniyor) idi*” (s. 453).

Annelerin ileri görüşlü olamamasının eleştirildiği bir diğer hikâye “İvan ve Süleyman” başlığını taşır.²⁷ Mahallenin iki çocuğu olan Petrooğlu İvan’ın annesi Marya Kadın ve Hasanoğlu Süleyman’ın annesi Halime Hanım’dır. İki anne de çocuklarını çok sevmektedir. Çocuklar sekiz yaşına geldiğinde ilkokul eğitimine başlarlar:

“Süleyman mektebe ve İvan, şkolaya (Rus okuluna) verildi. ‘Ulûma’ (öğrenime), devam dört sene sürdü. İvan, okuyup yazmak ve hesap öğrendi, İncil’i anlamaya muktedir oldu; mektup yazmaya, defter tutmaya bildi (mektup yazmayı, defter tutmayı öğrendi). Süleyman ise, bir sene elifba (alfabe) ile uğraştıktan sonra üç senede üç defa Kelâm-ı Kadim’i (Kuran’ı) hatmederek ‘Bu çocuk artık bildi, maşallah!’ ile mektepten alındı. Yazı bilmezdi, hesaptan hiç; üç defa hatmettiği Kitab-ı Mukaddes’in (kutsal kitabın: Kuran’ın) birinci sayfasının birinci satırının bile manasından haberi yok idi” (s. 458).

Çocuklar on üç yaşlarında iken Mısır’da yaşayan Mösyö Bordo isimli bir tüccarın yolu mahallelerine düşer. Oldukça zengin olan ve emrinde pek çok kişi çalıştıran Mösyö Bordo, İvan ve Süleyman’ı da yanına götürmeyi teklif eder. Marya, “*Burada olan Cenab-ı Hak, Mısır kıt’asında (ülkesinde) da vardır*” diyerek İvan’ı gönderirken, Halime Hanım ise “*Kısmeti veren Cenab-ı Hak’tır, verecek ise burada da verir*” (s. 459) diyerek yanlış bir tevekkülle Süleyman’ı Mısır’a göndermez. İki yıl sonra İvan annesine aylık para göndermeye başlar. Süleyman ise bir handa kahveci olur ve boğaz tokluğuna çalışır. Marya, oğlundan gelen paralarla inekler alıp sütçülüğe başlarken, Halime, açlık ve sefalet içerisinde vefat eder. Süleyman evlenir, daha da zor durumda kalır. Arkadaşı İvan, memleketini ziyaret ettiği bir zaman, arkadaşının perişan halini görerek ona tekrar aynı işi teklif eder. Şans ikinci kez Süleyman’a gülerse de bu kez de eşi müsaade etmez ve bin dereden su getirerek gitmesini engeller. Süleyman, bir ömür fakirlik ve pişmanlık içerisinde yaşar. Annenin ileri görüşten yoksun olarak, açılan fırsat ve rızık kapısını göremeden Allah’a tevekkül etmesi, oğlunun zor bir hayat geçirmesine neden olur.

Gaspıralı annelerin bilgili, ileri görüşlü, eğitim konusunda hassas olmaları gerektiğini bu hikâyeleri ile anlatır ve onun kadın kahramanları içerisinde anneler, yetişecek toplumun beklentilerine cevap verecek biçimde davranmaya teşvik etmek gayesiyle sunulur.

²⁶Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s.s., 445-453

²⁷Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s.s. 457-463

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Misyonerlik Uyarısı ve Zararlı Kadımlar/Eşler

Gaspıralı'nın misyonerliği ve İslâm ülkeleri içerisinde baş gösteren ataleti, bölünmeyi, liyakatsizliği vurguladığı önemli anlatısı “Belâ-yı İslâm”²⁸ adını taşır. Haçlıların devamlı mücadelelerine rağmen İslâm devlet ve ordularını yenememeleri onları farklı tedbirler almaya zorlar. Yazarın “*şeytan tayfası*” olarak değerlendirdiği bu grup, en bilge kişiye giderek, İslâm'ı nasıl yok edeceklerini sorar. Bilge, İslâm ülkelerinde bulunan üç törenin yıkılması gerektiğini söyler. Bunlardan ilki devlet töresidir ve sultanlar adaletle anılmaktadır. İkincisi liyakattir ve ülkenin âlimleri, bilginleri, şairleri hak edene ettiği gibi davranmakta, rüşvet ve iltimasa yönelmemektedir. Üçüncüsü halkın milliyetçi yanı ve cesaretidir. Bu üç düzen bozulmadıkça İslâm'ın yenilmeyeceği anlaşılır. Çözüm olarak üç erkek bir kız çocuk manevî olarak kurban edilir ki bu çocuklar, İslâm ülkelerini yıkmak için misyoner olarak yetiştirilirler. Çocuklardan birincisi Mat Molla ismiyle tanınır ve çok sevilir. İki şeyi halk içerisinde muteber kılar. İlki pozitif bilimlerin gâvur işi kabul edilmesi ve zararlı görülmesi, ikincisi en kötü bir sultanın bile yedi evliya kerametine sahip olduğunu yaymasıdır. Böylece pozitif bilimlerden uzaklaşılır ve halk, hiçbir surette yöneticisini sorgulayamaz, eleştiremez hâle gelir. Ülkeden bilim, adalet ve devlet töresinin izleri silinir. İkinci çocuk Şad Molla adıyla bilinir ve çok meşhur bir şair olur. Halkı emek ve gayretten vazgeçirip, hiçbir tedbir almadan tevekkül göstermeye yönlendirir. Rüşvet ile övgüler dizer ve şairleri de buna alıştırır. Üçüncü çocuk Çubar Vezir olarak tanınır. Sultanı zevk ve sefaya yönlendirip, devlet yönetimini eline alan Vezir, yöneticilik ahlakının bozulmasına, devletin çıkarıcı insanların elinde kalmasına neden olur. Sultan adaleti ve görevlerini unuttur.

Dördüncü çocuk olan kız, Sultan'ın cariyesi olur ve tatlı dil ile Sultan'ı haremden çıkarmaz. Bunun sonucu ise oldukça ağır olur. “*Nusret sancağı (Allah'ın yardımını temsil eden bayrak) toz ile örtüldü. Tac-ı saltanat (saltanatın tacı) yaşmak-ı gülnar (sevgilinin yaşmağı) ile kaplandı. Bir sada ile etrafı ürküten arslanlar döndüler birer kediye kadın kız elinde*” (s. 476).

Bu bölüm, Gaspıralı'nın erkeklerin kadınlarla olan ilişkilerini düzenlemeleri hususunda bir uyarısıdır. Göktürk Kitabeleri'nden beri vurgulanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, devleti entrikalar ve lüzumsuz harcamalar ile çöküşe bir adım daha yaklaştıran kadınlar saltanatı, devlet yöneticilerinin dikkat etmesi gereken en önemli meselelerdendir. Gaspıralı, “Darürrahat Müslümanları”nda dile getirdiği tek eşli ve eşin yönetime ortak olduğu eski Türk devlet nizamını bir kez daha idealize etmiş olur.

Sonuç

İsmail Gaspıralı, tartışmasız biçimde bir toplum mühendisidir. Eserlerinde, Avrupa hayatını, teknoloji ve bilimi, eğitimin gerekliliğini, Batı'nın ilminin, sanatının dahası terakkisinin örnek alınmasını, kültürün ise Türklüğe özgü olarak bozulmadan saklanması gerektiğini vurgular. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde fark edilmeyen pek çok olay, Kırım coğrafyasından daha net biçimde kavranabilmektedir ve Gaspıralı'nın eserleri bu noktada daha da önem taşımaktadır. Gerek Rusya içerisindeki Türkler ve gerekse Anadolu Türklüğünün uyanmasında önemli rolü olan Gaspıralı, inşa edilecek yeni toplumun programında kadınlara da mühim roller yüklemektedir.

Onun eserlerinde Avrupalı, yerli, hayalî ve törel olmak üzere dört temel kadın kahraman kurgusundan söz edebiliriz. Avrupalı kadınlar, eğitilmiş, modern, akıllı, dünya siyaseti hakkında yorum yapabilen, güçlü ve yönlendirici kadınlardır. Ayrıca Avrupa kadınları, Türk kültür ve tarihi üzerinde olumsuz görüşler taşıyan, yıkıcı ve hatta misyoner bireyler olarak da Gaspıralı'nın anlatılarında yer eder.

²⁸Gaspıralı, *Roman ve Hikâyeleri*, s.s. 467-476

Yerli kadınlar daha çok eğitim noktasında ele alınır. Ahlaklı ve fedakâr olmakla birlikte, modern çocuk terbiyesinden haberdar olmayan anne ve eşler, önce ailenin, devamında da toplumun sırtında kambur olmaktadır. Kadının eğitimi, inşa edilecek toplumda kadının en önemli sorunlarından biridir ve bu nedenle Gaspıralı, tüm anlatılarında ısrarla eğitim konusu üzerinde durur. Şahıs kadrosu içerisinde yer alan anneler, eğitime önem vermedikleri, kendilerini yetiştirmedikleri ve körü körüne bir tevekkül içerisinde oldukları için çocuklarının felaketlerini hazırlamaktadırlar. Bu anlamda olumlu izler taşıyan tek anne Danyal Bey'in annesi Mergube Hanım olarak görünür. Onun dışında ehl-i İslâm kadınları, gelişmişliği, refahı ve ilerlemeyi gayrimüslimlere bırakmış, dolayısıyla Müslüman çocuklar, Batılılar karşısında daha da geri kalmıştır.

Hayalî kadın kahramanlar ise yazarın ütöpik ve distöpik iki romanında kurguladığı kadınlardır. Bu kahramanlar İslam ve Türk kadınının yerini belirlemek noktasında önemlidir. Feminist yaklaşımlar açısından değerlendirilemeyecek olan bu metinler, oluşması hedeflenen yeni toplumda kadına biçilen role, kadınların haklarına, özel ve sosyal hayattaki beklentilerine cevap hükmündedir. Eski Türk devlet töre ve nizamının hâkim kılınması arzusu da bu eserlerde belirgindir. Hakanın yanında eşinin olması ve devlet yönetiminde söz hakkının bulunması, eş seçiminde kadına söz hakkı verilmesi, aile hayatındaki müştereklikler ve Türk aile yapısının korunması, kadının sosyal hayatta ve ev hayatında saygı görmesi fikri bu iki fantastik eserin temel problemidir. Feride Banu örneği, bilgisi, saygısı, terbiyesi ile Gaspıralı'nın kadın kahramanları içerisinde önemli bir yerdedir. Diğer tüm kahramanlardan bilgi ve ahlak bakımından donanımlı olan Banu karşısında bir çocuk gibi kaldığını hisseden Molla Abbas, onunla bir aşk ilişkisi kurmayarak, idealini basitleştirmez. Feride Banu'yu cinsiyetten uzaklaştırarak, ona varlık kazandırır ve idealini haz kaynağı olarak sunmaz. Feride Banu, aynı zamanda bir Doğu Batı sentezidir ve hedeflenen Türk-Müslüman kadınıdır. Gaspıralı bu idealini Sudan Mektupları'nda belirtir:

“Vakıa (gerçi) İslâm ve Frenk kadınları beyninde (arasında) hâl (tavır) ve terbiyede tefavüt (farklılık) çoktur. Frenklerin hakkı inkâr olunamaz; bala (çocuk) bakmak, terbiye vermek ve dahi bir derece tabiplik (doktorluk) etmek kadınlarının hüneridir (marifetidir). Bunlar edepli ve pâk (temiz) olsa idiler dünyada birinci avratlar (dünyanın en iyi kadınları) olurlar idi. Frenk hüneri ve İslâm edebi (terbiyesi) bir yere gelir ise daha güzel olur idi.” (s. 278)

Törel kadın örneği, Gaspıralı'nın popüler roman anlatısı olan “Arslan Kız”da kurguladığı Gülcemal tipinde karşımıza çıkar. Gülcemal ile Dede Korkut Hikâyelerinin kadın kahramanları arasında genetik bir edebî köken ilişkisi kurulduğunda, bu kahramanın eski Türk töresini yansıtan soy motifi olduğu açıktır. Eski Türk destanlarında “kurt kadın” olarak Türklerin türeme kaynağı biçiminde sunulan kadın, bu anlatıda Gülcemal şahsında, savaşçı, bilgelik yönü baskın, cesaretli, hitabet gücü yüksek, erkek meclisinde kendisini ispat edebilen, savaş araçlarını mahirce kullanan hünerbâz bir kadın olarak görünür. Bununla birlikte vatanına, soyuna, boyuna bağlı, bu uğurda canını dahi siper edebilecek yapıdadır. Popüler ürünün bir yansıması olarak Gülcemal, eski törel değerler yanında modern birtakım unsurlarla da bezenir. Kurnazdır ve kadınları yönlendirme gücüne sahiptir. Ayrıca bir kült değer olma yolunda da önemli bir konumda bulunur.

Kadın, Gaspıralı'nın romanlarında edilgen değildir. Kadın, hayata iyi hazırlanmayan, donanımı, bilgisi, tecrübe ve görgüsü eksik, maneviyatı kusurlu olan gençler için tehlike olabileceği gibi; erkeği yüceltecek, yönlendirecek bir etkiye de sahiptir. Soy ve ecdat mitinin gerçekçi biçimde belirlenmesinde ve oluşacak toplumun fertlerinin çizilmesinde bu eserlerdeki kadın kahramanların ilettikleri mesajlar mühimdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH, H. (2013). “Felsefe-i Zenan’ı Yeniden Okumak”, *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, (Ed. Fazlı Arslan), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 85-106.
- BEZEL, N. (1984). *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, İstanbul: Say.
- CAPORAL, B.(1999). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I*, (Çev. E. Eyüboğlu), İstanbul: Cumhuriyet
- ÇAHA, Ö. (1996). *Sivil Kadın –Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Konya: Vadi.
- ÇAKIR, S. (1993). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul:Metis
- ÇERİ, B. (1996). *Türk Romanında Kadın (1923-1938)*, İstanbul:Simurg
- ÇOLAK G., UÇAN L. (2008). *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Basında Kadın Öncüler*, İstanbul: Heyamola.
- DURAKBAŞA, A. (1988). “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu), *Tarih ve Toplum*, S. 51.
- DURAKBAŞA, A. (2000).*Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim
- ELİUZ, Ü., KARAÇENGEL, E. (2013). “Kadın Bilincinin Tutsaklıktan Kurtuluşu, Ahmet Mithat Efendi’nin Anlatılarında Kadın Karakterlerin Eğitimi”, *İlim ve Fennin Reîs-i Mütefekkiri Ahmet Mithat Efendi*, (Ed. Fazlı Arslan), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.s. 187-206.
- FRYE, N. (1971). “Edebiyatta Ütopya Türleri”, *Türk Dili Eleştiri Dergisi Özel Sayısı II*, (Çev. Akşit Göktürk), S. 234, Ankara
- GASPIRALI, İ. (2004). “Kadınlar”, *Fikrî Eserleri, Seçilmiş Eserleri 2*, (Hzl. Yavuz Akpınar), İstanbul:Ötüken, s.s. 287-306.
- GASPIRALI, İ. (2005).*Roman ve Hikâyeleri, Seçilmiş Eserleri 1*,(Hzl. Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov), İstanbul: Ötüken
- GÖBENLİ, M. (2003). “Modernite ile Geleneksellik Arasında Kadın”, *Varlık*, Mart 2003.
- GÖKÇEK, F. (2012). “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler”, *Küllerinden Doğan Anka*, İstanbul: Dergâh, s.79-93.
- GÖLE, N. (2011).*Modern Mahrem*, İstanbul: Metis
- GÜRBİLEK, N. (2004). *Kör Ayna Kayıp Şark*, İstanbul: Metis
- GÜZEL, Ş. (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul: İletişim
- HABLEMİTOĞLU, Ş., HABLEMİTOĞLU, N.(1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi: 1893-1920*, Ankara: Ajans-Türk
- HAS-ER, M. (2000).*Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
- İNAN, A. (1975). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- İSLÂM, A. Külahlıoğlu. (2007). “İsmail Gaspıralı'nın Darürrahat Projesinde Ütopik İzlekler”, *Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e Armağan*, (Ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslâm, Süer Eker), Ankara:Grafiker, s.s. 291-309.
- Kadınlar Dile Düşünce- Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet*, (2004).(Ed. Sibel Irzık, Jale Parla), İstanbul: İletişim
- KARATAŞ, T. (2007). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- KODAMAN, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- KUMAR, K. (2005). *Ütopyacılık*, (Çev. Ali Somel), Ankara: İmge
- KUMAR, K. (2006). *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, (Çev. Ali Galip), İstanbul: Kalkedon
- KURNAZ, Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul: Ötüken
- LAPOUGE, G. (1993). “Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri”, *Varlık*, S. 1025, Şubat.
- LEVİTAS, R. (1990). *The Concept of Utopia*, London: Philip Allan
- OSKAY, Ü. (1993). “Ütopik Düşünce ile Distopyen Düşünce ya da Batılılaşmanın Yolunun Açıldığı Toplumlar ve Açılmadığı Doğulu Toplumlar”, *Varlık*, S. 1025 Şubat.
- OZANKAYA, Ö. (2007). *Toplumbilim*, İstanbul: Cem
- ÖĞÜTLE, Vefa S. (2012). “Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet: H. Hartmann'a Eleştirel-Realist Bir Yorum”, *Doğu-Batı Toplumsal Cinsiyet Sayısı*, Y. 16, S. 63, s.s. 45-71.
- SARAY, M. (1987). *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve İsmail Gaspıralı Bey*, Ankara.
- SUVİN, D. (1998). “Utopianism from Orientation to Agency: What Are We Intellectuals Under Post-Fordism To Do”, *Utopian Studies Journal*, Vol:11, Anchorage
- Şemseddin Sami. (1996). *Kadınlar*, (Hzl. İsmail Doğan), Ankara: Gündoğan
- TİMUR, T. (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Ankara: İmge
- TOSKA, Z. (1994). “Çağdaş Türk Kadını Kimliğinin Oluşumunda İlk Aşama: Tanzimat Kadını”, *Tarih ve Toplum*, s.s. 197-204.
- TOSKA, Z. (1998). “Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar, Aşamayanlar”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ziya Gökalp. (1976). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

